

Šaur, Josef

Čičerin jako historiografické téma

In: Šaur, Josef. *Boris N. Čičerin o ruských dějinách : (státní škola jako historiografický a společenský fenomén)*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2015, pp. 23-43

ISBN 978-80-210-8051-5

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134827>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2 ČIČERIN JAKO HISTORIOGRAFICKÉ TÉMA

2.1 Čičerin v ruské a světové odborné literatuře³⁰

Krátce po otištění prvních Čičerinových prací v polovině 50. let 19. století se v ruském dobovém tisku začaly objevovat recenze a články hodnotící jeho přínos do ruské historické vědy i společenského myšlení a tento zájem neustával po celý jeho život. Pověštinou se jednalo o dílčí hodnocení, neusilující o komplexnější hledisko. V 90. letech 19. století se o výklad Čičerinových názorů a jeho rozsáhlé publicistické činnosti pokusil mezi prvními Pjotr B. Struve (1870–1944). Později se k tématu vrátil ve 20. letech 20. století.³¹ Galina Krinickaja správně poukázala, že oba texty se zásadně lišily – první se stavěl k Čičerinovi velmi kriticky a jeho názory odmítal, druhý jej hodnotil spíše pozitivně.³² Změna Struveho hodnocení reflektovala radikalizaci Čičerinových názorů na počátku 20. století a také fakt, že Čičerinovo komentování vlády Alexandra III. a Mikuláše II. korespondovalo s názory většiny ruské opozice. Struve jako jeden z prvních postihl problematičnost Čičerina ukotvení v ruském společenském

30 Srov. Josef ŠAUR, *Druhý život Borise N. Čičerina: přišel již čas na syntézu?* in: Michal PRZYBYLSKI – Josef ŠAUR a kol., *Mladá slavistika: Současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur*, Brno 2014, s. 119–134.

31 Srov. Pjotr B. STRUVE, *G.[ospodin] Čičerin i jeho obraščeniye k prošlomu*. Jedná se o článek z roku 1897, otištěný v souboru Struveho statí, srov. Pjotr B. STRUVE, *Na raznyja tēmy (1893–1901 gg.)*. *Sbornik statěj*, Sankt-Petěrburg 1902, s. 84–120. Týž, *B. N. Čičerin i jeho mesto v istorii ruskoy obrazovanosti i obščestvennosti*. Jedná se o řeč pronesenou v Bělehradě a otištěnou v roce 1929, novější vydání srov. Týž, *Patriotika: Politika, kultura, religija, socializm*, Moskva 1997, s. 451–459.

32 Srov. Galina S. KRINICKAJA, *Istoričeskaja koncepcija B. N. Čičerina. Naučnoje izdanije*, Tomsk 2001, s. 14.

myšlení, když zdůraznil, že Čičerin vystupoval proti levicovým i pravicovým krajnostem, proti revoluci i reakci.³³

Podobně jako Struve se kriticky a odmítavě stavěla k Čičerinovi většina autorů z konce 19. století.³⁴ Jejich články dokládají potřebu reprezentantů různých názorových skupin v ruské společnosti a odborném prostředí reflektovat Čičerinovy názory a vymezit se proti nim. Výjimkou nebyly případy, kdy názorový oponent využil kritiku Čičerina jako odrazový můstek k obhajobě vlastních argumentů; případně použil výtky jako odpověď na dřívější Čičerinovu kritiku. Ilustrujme to několika příklady.

Čičerin byl důsledným pokračovatelem Hegelovy filozofie a odmítal pozitivismus, resp. poukazoval na jeho nedostatky. Na toto téma napsal knihu *Pozitivistická filozofie a jednota vědy (Položitelnaja filosofija i jedinstvo nauki)*, Moskva 1882). Neudivuje proto, že badatelé ovlivnění pozitivismem kritizovali Čičerinovu právní a filozofickou koncepci. Právní teoretik Nikolaj M. Korkunov (1853–1904) shledával v Čičerinově právní filozofii řadu nedostatků. Historik Nikolaj I. Karejev (1850–1931) se postavil proti Čičerinovu pojetí sociologie.³⁵

Dlouhodobě a vytrvale kritizoval Čičerin socialismus a marxismus jako nebezpečné myšlenky rozvracející tehdejší Rusko. Taková tvrzení nenechali bez odezvy ruští levicovní myslitelé, přičemž pro další vnímání Čičerina byla zásadní kritika ze strany Vladimira I. Lenina (1870–1924) v článku *Nepřítelé zemstva a Hannibalové liberalismu (Gonitelji zemstva i Annibaly liberalizma)*.³⁶ Leninův článek se netýkal přímo Čičerina, ale byl reakcí na knihu P. B. Struveho *Samoděržavij a zemstvo (Samoděržavije i zemstvo)*, 1899) a cílil na odhalení bezzubosti a neschopnosti ruského liberalismu z pohledu levice. Čičerin je zde pouze několikrát zmíněn; to ale stačilo k tomu, aby na něm ulpělo Kainovo znamení nežádoucí osoby pro ruskou levici. Nepřípustnost Čičerinových politických postojů byla později často dokládána právě odkazem na Leninův článek.

Kladných interpretací Čičerinových společenských a odborných aktivit nebylo na přelomu 19. a 20. století mnoho a pocházely téměř výhradně z pera právníků a filozofů, kteří sdíleli Čičerinův filozofický idealismus a jeho právní koncepci. Pro autory těchto hodnocení je také typické, že se často jednalo o představitele

33 Srov. P. B. STRUVE, *Patriotika: Politika, kultura, religija, socializm*, s. 459.

34 Srov. G. S. KRINICKAJA, *Istoričeskaja koncepcija B. N. Čičerina*, s. 35.

35 Srov. Nikolaj M. KORKUNOV, *Istorija filosofii prava. Posobije k lekcijam. Izdanie šestoje*, Sankt-Petěrburg 1915, s. 397–411. Původně vyšlo 1898. Nikolaj I. KAREJEV, *Vveděnije v izučěnije sociologii*, Sankt-Petěrburg 1897. Čičerinovo pojetí sociologie vycházelo z kritiky pozitivismu a filozofie A. Comteho. Čičerin tedy sociologii pojímal zcela odlišně, než jak bylo v poslední třetině 19. století obvyklé. Ostrá kritika jeho názorů proto příliš neudivuje. K Čičerinově sociologické koncepci srov. Aleksandr S. KOKOREV, *Socialno-političeskije nasledije Rossii konca XIX – načala XX veka. (B. N. Čičerin)*, Tambov 2001, s. 62–88.

36 Srov. Vladimir I. LENIN, *Polnoje sobranije sočiněnij. T. 5 Maj–děkabr 1901. Izdanie pjatoje*, Moskva 1967, s. 21–72.

ruského liberálního myšlení. Jako příklad můžeme uvést publikace (o Čičerinovi) od Arkadije N. Fatějeva (1872–1952), Pavla I. Novgorodceva (1866–1924) a Iosifa V. Michailovského (1867–1921),³⁷ jejichž zevrubné zhodnocení provedla G. Krinickaja.³⁸ Pro účely této kapitoly stačí uvést, že se zmínění autoři zaměřili především na Čičerinovu koncepci práva a státu, přičemž Novgorodcev a Michailovskij byli Čičerinem výrazně ovlivněni a jejich pojetí historického vývoje státu a jeho úkolů a cílů vycházelo z Čičerina.³⁹ V jejich interpretaci je Čičerin především právní teoretik.

Z různých hodnocení Čičerina z přelomu 19. a 20. století považují za zásadní komparativní studii Nikolaje A. Berďajeva (1874–1948) *N. K. Michajlovskij a B. N. Čičerin s podtitulem O jedinci, racionalismu, demokratismu a dalším (O ličnosti, racionalizmu, demokratizmu i proč.)*.⁴⁰ Berďajev zde srovnal Čičerinovy filozofické, společenské a politické názory s názory Nikolaje K. Michailovského (1842–1904), jednoho z výrazných teoretiků narodnictví. Čičerina Berďajev vnímal veskrze pozitivně, ale kladl si otázku, proč byl ve srovnání s Michailovským tak nepopulární. Podobně jako Struve došel k závěru, že příčina tkvěla v Čičerinově vymezení se proti ústředním osobnostem ruského společenského myšlení. Čičerin vedl spory jak s představiteli ruské pravice, tak i levice.⁴¹ Popisoval-li Berďajev nedostatky Čičerinových úvah, pak nikoliv proto, aby čtenáře od četby Čičerinových prací odrazoval, ale aby ho v očích vzdělaných čtenářů rehabilitoval. Čičerinův myšlenkový odkaz není třeba dle Berďajeva vnímat jako dogma, ale je možné poukázat na slabiny jeho koncepce, aniž bychom museli odmítnout všechny jeho myšlenky. Jinými slovy, Berďajev tvrdil, že jestliže se Čičerin v některých otázkách mýlil, neznamená to nutně neplatnost celého jeho myšlenkového odkazu.

Berďajev označil Čičerina za jediného a hlavního teoretika ruského liberalismu. Vytkl mu dva nedostatky. Prvním byla Čičerinova až přehnaná kritika socialismu. Strach z tyranie masy vedl Čičerina podle Berďajeva k dezinterpretaci socialismu. Berďajev uvedl, že filozoficky mu byl bližší Čičerin, sociálně Michailovskij.⁴² Druhou zásadní slabinou Čičerinovy koncepce bylo dle Berďajeva to, že historická vlastnická práva vnímal jako práva přirozená. Berďajev zde narážel na Čičerinovu

37 Srov. Arkadij N. FATĚJEV, *Boris Nikolajevič Čičerin (Očerki charakteristik razvitiija jego naučno-filosofskich vozzrenij)*, Charkov 1902. Pavel I. NOVGORODCEV, *Boris Nikolajevič Čičerin*, Moskva 1905. Iosif V. MICHAILOVSKIJ, *Vozzrenija B. N. Čičerina na pravo i gosudarstvo*, Tomsk 1904.

38 Srov. G. S. KRINICKAJA, *Istoričeskaja koncepcija B. N. Čičerina*, s. 36–41.

39 Srov. Valerij D. ZORKIN, *Iz istorii buržuazno-liberalnoj političeskoj mysli Rossii vtoroj poloviny XIX – načala XX v. (B. N. Čičerin)*, Moskva 1975, s. 38–39.

40 Článek původně vyšel v roce 1904 v časopise *Novyj Put'* v říjnovém čísle. Později byl otištěn v souboru Berďajevových statí, srov. Nikolaj A. BERĎAJEV, *Sub specie aeternitatis. Opyty filosofskije, socialnyje i literaturnyje (1900–1906 g.)*, Sankt-Petěrburg 1907, s. 198–213.

41 Tamtéž, s. 203.

42 Tamtéž, s. 212.

obhajobu vlastnických práv ruské šlechty, resp. statkářů. To činil Čičerin opakovaně, protože byl – možná naivně – přesvědčen o historickém poslání ruské šlechty, kterou její majetky zavazovaly k morálnímu dluhu ve prospěch celé ruské společnosti. Ten měla splatit tím, že se bude dožadovat svých politických práv a stane se v ruské společnosti protiváhou k přebujelému státnímu aparátu. Narušení majetkových práv šlechty by znamenalo zbavit ji možnosti tento historický úkol vykonat.

Budiž pro úplnost řečeno, že Čičerinova obhajoba majetkových práv neznamenala odpor proti rušení nevolnictví a že korespondovala s jeho přesvědčením o nutnosti postupného uplatňování občanských a politických práv pro jednotlivé vrstvy ruské společnosti odshora dolů. První si měla vymoci politická práva šlechta, která by zlomila mocenský monopol státní byrokracie, a následně by získaly svá práva i další stavy. Berdajev chápal Čičerinovo pojetí majetkových práv jako osudovou chybu. Ostatně jednalo se o důvod, proč ruští příznivci socialismu odmítali Čičerinovy politické postoje a priori. Levicoví myslitelé v čele s Leninem vnímali tuto část Čičerinových úvah jako příklad hrabivosti velkostatkářského kapitálu, schovaného za masku filozofických frází. Celkově si Berdajev Čičerinova myšlenkového dědictví cenil.⁴³ S Berdajevem zcela souhlasím v tom, že Čičerinovo pojetí majetkových práv, jakkoliv bylo detailně promyšleno teoreticky, neodpovídalo praktickým požadavkům doby.

Jak vyplývá z předchozích odstavců, v ruském předrevolučním tisku sice převládala kritická hodnocení Čičerinových společenských a odborných názorů, ale objevovala se i ta pozitivní. Lze jen spekulovat, jak by se nazírání Čičerinova myšlenkového dědictví vyvíjelo s časovým odstupem, kdyby v Rusku nedošlo k zásadní politické změně. Vnímání Čičerina a jeho prací sovětskou vědou se vyvíjelo v několika etapách, proměňovalo se a bylo by nemístným zjednodušením charakterizovat „sovětské“ období Čičerinova druhého života jako pouhou kontinuální ideologickou falzifikaci jeho názorů. V rodící se sovětské historické vědě přežívaly až do počátku 30. let 20. století myšlenkové vlivy předrevolučního dějepisce.⁴⁴ To mj. umožnilo vydání Čičerinových pamětí ve čtyřech svazcích na přelomu 20. a 30. let 20. století.⁴⁵ Jestliže si badatelé v předrevolučním Rusku vážili některé části Čičerinova díla (pomineme-li, že ho spíše kritizovali), pak to byly jeho práce zabývající se teorií práva. Tyto Čičerinovy teze však po bolševickém převratu zcela ztratily platnost, protože sovětská společnost měla být uspořádána s ohledem

43 Tamtéž, s. 210.

44 Srov. Josef MACŮREK, *Dějepisectví evropského východu*, Praha 1946, s. 259. Konstantin F. SHTEPPA, *Russian Historians and the Soviet State*, New Brunswick 1962. Zejména srov. kapitoly *The “Old” and the “New”* a *Coexistence* s. 13–23 a 24–43.

45 Srov. Boris N. ČIČERIN, *Vospominanija Borisa Nikolajeviča Čičerina. Moskovskij universitet*, Moskva 1929. TÝŽ, *Vospominanija Borisa Nikolajeviča Čičerina. Moskva sorokovych godov*, Moskva 1929. TÝŽ, *Vospominanija Borisa Nikolajeviča Čičerina. Putěšestvije za granicu*, Moskva 1932. TÝŽ, *Vospominanija Borisa Nikolajeviča Čičerina. Zemstvo i Moskovskaja дума*, Moskva 1934.

na zcela jiné předpoklady, než s kterými pracoval Čičerin. Sovětská věda se proto zpočátku zaměřila především na interpretaci Čičerina vnímání ruských dějin a jeho právní teze (zejména ty z poslední třetiny 19. století) ponechala stranou.

Základy sovětského vnímání Čičerina pojetí ruských dějin položil Michail N. Pokrovskij (1868–1932). Ten si uvědomoval, že rodící se sovětská věda není schopna ihned konkurovat předrevolučnímu dějepisectví, které ale nesplňovalo nové ideologické požadavky, a proto připravil – jak ho sám označil – klíč, jímž je možné odemknout (tedy správně pochopit) ruské nemarxistické dějepisectví.⁴⁶ Pokrovskij a jeho žák P. Solovjov se zaštitili Leninovou kritikou Čičerina a opřeli se o argumentaci jeho protivníků z 19. století (A. I. Gercena, N. G. Černyševského, A. P. Ščapova), kterou doplnili o ideologická hlediska.⁴⁷ Výsledkem bylo ideologicky podmíněné a schematické zkresení Čičerinových úvah o ruských dějinách. Zejména ze Solovjovovy studie je zřejmé, že výsledky, k nimž autor dospěl, byly dány předem a posléze násilně aplikovány na pramenný materiál. Zároveň bylo důležitým aspektem jejich koncepce zdůraznění faktu, že nelze oddělovat Čičerinovy práce o historii od prací, v nichž se vyjadřoval ke společensko-politickým otázkám.⁴⁸

Na základy položené Pokrovským a Solovjovem navázali Nikolaj L. Rubinštejn (1894–1963) a Vladimir J. Illerickij (1912–1980). Rubinštejnovi patří prvenství v užití nového označení historické školy spojené s Čičerinem jako státní. Oba vnímali Čičerina výhradně jako součást státní školy. A oproti historiografické tradici 19. století upozadili v rámci školy Kavelina a Solovjova a do čela školy postavili Čičerina. Zároveň zdůrazňovali úzké sepětí státní školy a ruského liberálního myšlení 50.–70. let 19. století. Jestliže ruští dějepisci 19. století pohlíželi na státní školu jako na odborné uskupení, přičemž neopomínali zdůrazňovat jeho úzké sepětí se sporem zapadníků a slavjanofilů, sověští badatelé na první místo stavěli společenský rozměr školy. Poukazování na sepětí s ruským liberalismem mělo za cíl doložit ideovou úpadkovost a reakčnost státní školy.

46 K Pokrovského koncepci srov. zejména studie *Třídní boj a ruská historická literatura (Borba klassov i ruskaja istoričeskaja literatura, 1923), Kdo a jak psal ruské dějiny před marxisty (Kak i kem pisalas ruskaja istorija do marksistov, stať byla otiščena několikrát, definitivní podoba pochází z roku 1931) a Odkud pochází mimotřídní teorie o vývoji ruského samoděržaví (Otkuda vzjalas vneklassovaja teorija razvoitija ruskogo samoděržavija, 1923), srov. Michail N. POKROVSKIJ, *Istoričeskaja nauka i borba klassov. (Istoriografičeskije očerki, kritičeskije staži i zametki). Vypusk I, Moskva 1933, s. 7–117 a 167–204. TÝŽ, Izbrannyje proizvedenija. Kniga 4, Moskva 1967, s. 277–368.**

47 Srov. P. SOLOVJOV, *Filosofija istorii Gegelja na službe ruskogo liberalisma. (Istoričeskaja koncepcija B. N. Čičerina)*, in: Michail N. POKROVSKIJ (ed.), *Ruskaja istoričeskaja literatura v klassovom osvješčenii. T. 1, Moskva 1927, s. 119–204.*

48 K Pokrovského pojetí ruského dějepisectví srov. Josef ŠAUR, „Sovětský Karamzin“ – Michail Nikolajevič Pokrovskij, in: Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí 20. století, Brno 2009, s. 280–286.* Pokrovského a Solovjovovo pojetí státní školy a Čičerinovy koncepce ruských dějin srov. TÝŽ, *Tzv. státní škola v ruské historiografii: zachycení jejich počátků a zformování v dobovém odborném tisku, Slovanský přehled 98, 2012, 5, s. 569–571.*

Kromě dílčích prací Rubinštejna a Illerického stojí za zmínku především kapitoly o státní škole a Čičerinovi, které napsali do reprezentativní kolektivní monografie sovětského dějepiscevtví *Přehled dějin historické vědy v SSSR (Očerki istorii istoričeskoj nauki v SSSR)*.⁴⁹

Pro účely této kapitoly není nezbytné podrobně rozebírat jednotlivé nedostatky Čičerinovy historické koncepce, jež mu Rubinštejn a Illerickij vytýkali. Závažnější je povrchnost jejich hodnocení. Čičerinův myšlenkový odkaz byl značně zjednodušen a tato redukováná interpretace umožňovala poukazování na nesmyslné paralely, např. analogičnost Karamzinovy a Čičerinovy koncepce ruských dějin. Tato paralela stavěla na pouhé zdánlivé vnější podobnosti – pro oba historiky je hlavním hybatelem ruských dějin stát. Pozapomenuto bylo, že oba historikové používali sice totožné pojmy, kterým však dávali odlišný obsah. Státní škola se v pojetí Rubinštejna a Illerického proměnila v přísluhovače carského režimu a obhájce samoděržaví, což bylo dokládáno především studiem Čičerinových děl, a to nejen s historickou tematikou. V Illerického koncepci ztratil pojem státní škola faktický obsah a stal se „štítkem“, jehož přiřazení k libovolnému historickému dílu označovalo jeho ideologickou závadnost. V pracích Rubinštejna a Illerického tak dostalo pevné kontury nové vidění státní školy (a zároveň i Čičerinových bádání o ruských dějinách), které se značně lišilo od pojetí předrevolučního.

Toto vidění státní školy ovlivnilo její vyobrazení v sovětských historiografických přehledech a vysokoškolských učebnicích dějin dějepiscevtví ve druhé polovině 20. století. Dle této ustálené definice tvořila státní školu pětice, resp. šestice historiků, rozdělených do dvou generací a působících od konce 40. do přelomu 70. a 80. let 19. století. Starší generaci představovali zakladatelé školy – Konstantin D. Kavelin (1818–1885), Sergej M. Solovjov (1820–1879) a Boris N. Čičerin (1828–1904), mladší pak Vasilij I. Sergejevič (1832–1911) a Alexandr D. Gradovskij (1841–1889); někdy býval do mladší generace řazen i Fjodor I. Leontovič (1833–1911). Uvedené pojetí sice postupně ztrácelo svoji platnost, ale nebylo nahrazeno jednotně přijímanou koncepcí.⁵⁰ Na tomto místě předběhnu výklad a zdůrazním, že považuji toto personální pojetí školy za velmi problematické. Ostatně zmíněná koncepce byla v posledním dvacetiletí nejednou kritizována. I proto se v této práci kloním k tomu hovořit o státní škole pouze v souvislosti s historickými pracemi Čičerina, Kavelina a Solovjova. Navíc považuji za odůvodněné doplnit představitele státní školy o Granovského. Podrobněji se tomu budu věnovat ve čtvrté kapitole.

49 Srov. Nikolaj L. RUBINŠTEJN, *Russkaja istoriografija. Učebnoje posobije dlja istoričeskich fakultetov, universitetov i pedvuzov*, Moskva 1941. Vladimír J. ILLERICKIJ, *O gosudarstvennoj škole v ruskoj istoriografii*, *Voprosy istorii*, 1959, 5, s. 141–159. *Očerki istorii istoričeskoj nauki v SSSR. T. 1*, Moskva 1955, s. 338–347 (jedná se o Rubinštejnův text). *Očerki istorii istoričeskoj nauki v SSSR. T. 2*, Moskva 1960, s. 103–128 (jedná se o Illerického text).

50 Srov. Josef ŠAUR, *Tzv. státní škola v ruské historiografii: zachycení jejich počátků a zformování v dobovém odborném tisku*, *Slovanský přehled* 98, 2012, 5, s. 571.

Zmínka o Čičerinových názorech či krátkých pojednání o jeho koncepci historické, filozofické a právní bytosti našli v sovětské odborné literatuře 50. a 60. let 20. století vícero.⁵¹ Jejich kvalita je různá, všechny ale přistupovaly k jeho myšlenkovému odkazu z pozice tehdejších ideologicky podmíněných hledisek, a tudíž dospěly k negativnímu hodnocení. Čičerin nebyl sice osobností zamlčovanou, ale opomíjenou a postupně upadající v zapomnění. Tato situace se v sovětské historiografii začala měnit od 70. let 20. století, kdy se objevila první monografická zkoumání témat, která se týkala také Čičerina. Díky těmto badáním začalo být Čičerinovo dílo nahlíženo z více úhlů pohledu.

Vladimir A. Kitajev a Alexej N. Camutali vystavěli své práce na zkoumání diskusí a polemik v ruském společenském a odborném prostředí poloviny 19. století. V popředí jejich bádání stálo soupeření myšlenkových konceptů, někdy až uměle autory vyhoceně zachycovaných jako otevřená konfrontace či intelektuální souboj. Kitajev analyzoval postoje a názory ruských liberálů (K. D. Kavelina, B. N. Čičerina, M. N. Katkova ad.) v období 50. a 60. let 19. století. Již název knihy *Od frondy k reakci* napovídá, že Kitajev vnímal liberalismus jako jednu z hybných sil předreformního období, jehož opoziční ladění postupně sláblo, až zaujal konzervativní a monarchistické pozice. Jako protipól liberálů stavěl Kitajev radikální demokraty. Svá zkoumání opřel Kitajev o úctyhodné množství pramenného materiálu (deníky, dopisy, memoáry, dobový tisk apod).⁵²

Podobně jako Kitajev postupoval i A. Camutali, který analyzoval odborné diskuse v ruské historické vědě 40.–60. let 19. století, do nichž zasáhla i státní škola. Hlavní nedostatek Camutaliho práce je zároveň i její největší předností. Camutali se v knize opakovaně uchýlil k pouhému převyprávění jednotlivých historických děl a článků v dobových časopisech. Tím čtenářům zprostředkoval teze státní školy a zároveň jim ponechal možnost vytvořit si vlastní představu o podobě historické vědy v Rusku v daném období. Camutali se vyhýbal vyslovování hodnotících soudů; kde tak činil, zůstával věrný Rubinštejnově a Illerického koncepci.⁵³ Kitajev i Camutali hodnotili Čičerina jako klíčového představitele ruského liberálního myšlení poloviny 19. století a také jako signifikantní příklad jeho reakční podstaty.

V téže době, kdy vyšly práce Kitajeva a Camutaliho, tj. v 70. letech 20. století, vznikla i první monografie o Čičerinovi v ruské a světové literatuře vůbec. Napsal ji Valerij D. Zorkin (*1943), významný ruský právník, z jehož mnoha kariérních úspěchů zmiňme, že byl prvním a t. č. je čtvrtým předsedou Ústavního soudu Ruské federace (v letech 1991–1993 a 2003 až dosud).

51 Na některé z nich odkazuje G. Krinickaja, srov. G. S. KRINICKAJA, *Istoričeskaja koncepcija B. N. Čičerina*, s. 44.

52 Srov. Vladimir A. KITAJEV, *Ot frondy k ochranitelstvu (iz istorii ruskoj liberalnoj mysli 50–60-ch godov XIX veka)*, Moskva 1972.

53 Srov. Aleksej N. CAMUTALI, *Borba tččenij v ruskoj istoriografii vo vtoroj polovine XIX veka*, Leninograd 1977.

Svoji odbornou kariéru na moskevské univerzitě zahájil kandidátskou prací o Čičerinovi, o němž následně (1975 a 1984) napsal dvě monografie.⁵⁴

Zorkinovy práce o Čičerinovi nesly sice pečeť své doby, ale je třeba je chápat jako výrazný posun kupředu v „čičerinovských“ bádáních. Zorkin vnímal Čičerina jako politického myslitele, který snese srovnání v celoevropském měřítku.⁵⁵ Jako právník se Zorkin zaměřil na zmapování Čičerinovy právní a právně-filozofické koncepce, kterou zasadil do širšího kontextu. Čičerinův myšlenkový odkaz zkoumal na pozadí evropského právního myšlení a tří hlavních proudů ruského právního myšlení poslední třetiny 19. a počátku 20. století – pozitivismu, novokantovství a novohegelovství. Zorkin také vyvracel v sovětské historiografii často opakovaný omyl, že Čičerin byl přívržencem samoděržaví, a poukazoval na fakt, že tato dezinterpretace plynula ze značně „selektivního“ čtení Čičerinových prací. Zorkin nemohl otevřeně napsat, že někteří sovětsí badatelé si z Čičerinových děl vybírali jen to, co se jim hodilo do jejich apriorních koncepcí. Ani Zorkin se pochopitelně nevyhnul (nebo nemohl vyhnout) dobovým frázím o buržoazní podstatě liberalismu a třídní podmíněnosti Čičerinových společensko-politických názorů apod. Zorkinovy práce sice vystupovaly proti vulgarizaci Čičerinova díla, nicméně pojetí Rubinštejna a Illerického, povýšené na historiografický kánon, bylo v sovětských dějinách dějepisectví natolik zakořeněné, že ho nedokázalo narušit. Čičerin proto nepřestával být osobností, jejíž názory zůstávaly neosvětleny, ba pro svoji domnělou závadnost byly odsouzeny k zapomnění.

Dosud jsem mapoval ruské, resp. sovětské vnímání Čičerina. Podívejme se nyní, jak byl vnímán Čičerin a jeho dílo v mimoruské odborné literatuře. Ta v meziválečném období na ruskou recepci navazovala, protože se na jejím vzniku podíleli ruští emigranti, takže se nejednalo o mimoruskou produkci v pravém slova smyslu. Ve svých studiích se ruští emigranti zaměřovali na Čičerinovo pojetí práva, resp. filozofii práva, které zachycovali prizmatem dvou hlavních témat: ruského hegelianství a sporu Čičerina s Vladimírem S. Solovjovem (1853–1900) o vztahu morálky a mravů k právu.⁵⁶ Čičerina představovali jako nejvýznamnějšího ruského právního myslitele druhé poloviny 19. století, s jehož kritikou radikálních politických teorií se ztotožňovali. Svěbytné, tedy na ruské tradici nezávislé chápání Čičerina se utvářelo v českém a polském prostředí.

54 Srov. Valerij D. ZORKIN, *Iz istorii buržuazno-liberalnoj političeskoj mysli Rossii vtoroj poloviny XIX – načala XX v. (B. N. Čičerin)*, Moskva 1975. Valerij D. ZORKIN, *Čičerin*, Moskva 1984.

55 „Čičerin může být bezpochyby nazván politickým myslitelem evropského rozměru.“ V. D. ZORKIN, *Iz istorii buržuazno-liberalnoj političeskoj mysli Rossii vtoroj poloviny XIX – načala XX v.*, s. 14.

56 Srov. Georges GURVITSCH, *Die zwei größten russischen Rechtsphilosophen: Boris Tschitscherin und Wladimir Solowjew*, Philosophie und Recht II, 1922/23, 2, s. 80–102. Paul NOWGORODCEFF, *Über die eigentümlichen Elemente der russischen Rechtsphilosophie*, Philosophie und Recht II, 1922/23, 2, s. 49–63. Max M. LASERSON, *Die russische Rechtsphilosophie*, Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie XXVI, 1933, 3, s. 289–358. Boris V. JAKOVENKO, *Geschichte des Hegelianismus in Russland. Band I*, Prag 1938, s. 169–171. Dmytro ČYŽEVSKYJ, *Gegel v Rossii*, Paříž 1939.

Polské vnímání Čičerina konce 19. a prvních desetiletí 20. století ovlivňovala vlastní historická zkušenost Poláků s Ruskem. Zaměřovali se proto na tu část Čičerinových názorů, která kritizovala tehdejší ruskou společnost a odhalovala její nedostatky. Marian Zdziechowski (1861–1938) chápal Čičerinovy postoje jako důkaz, že v Rusku existovali myslitelé, kteří nebyli zachvázeni velkoruským nacionalismem. Vážil si ho pro jeho mimořádnou mravnost. Vyzvedával Čičerinův postoj k polské a židovské otázce a považoval Čičerina společně se Lvem N. Tolstým (1828–1910) a V. S. Solovjovem za nejvýznamnějšího ruského myslitele 19. století.⁵⁷ Zdziechowského vnímání Čičerina ovlivnilo Adolfa Černého (1864–1952) a českou recepci Čičerina díla a názorů na počátku 20. století, o níž bude řeč v další podkapitole.

Podobně jako Zdziechowski i Jan Kucharzewski (1876–1952) představil Čičerina v epickém díle o ruských dějinách od 20. do 80. let 19. století *Od białego caratu do czerwonego* (7 svazků, Warszawa 1923–1935) v pozitivním světle. Čičerina vylíčil jako odpůrce samoděržavného despotismu a levicového extremismu. Analýzou jeho děl *Úkoly nové vlády* a *Rusko na počátku 20. století* Kucharzewski poukazoval na to, že v Rusku existovala alternativa k bílým i rudým a Čičerin byl jedním z jejích představitelů.⁵⁸ Polské (a můžeme to vztáhnout i na české) vnímání Čičerina zanechalo svůj otisk pouze v daných národních prostředích a nebylo reflektováno západoevropskou a severoamerickou historiografií. Proto i přes uvedené studie a zmínky o Čičerinovi z prvních desetiletí 20. století stále platilo, že Čičerin patřil až do 70. let 20. století mimo Rusko, resp. SSSR, k marginálním, sporadicky a povrchně zkoumaným tématům. Po druhé světové válce navíc sílila tendence vnímat Čičerina téměř výhradně jako představitele zapadnictví, potažmo ruského liberalismu a podobně jako v SSSR, avšak ze zcela jiných příčin, bylo Čičerinovo myšlenkové dědictví zkoumáno ve značně redukované podobě.

V kontextu ruského liberalismu a postupného prosazování občanských a politických práv v Rusku představil Čičerina Viktor V. Leontovič (1902–1959) ve fundamentální syntéze *Dějiny ruského liberalismu*. Leontovič tento svůj opus magnum napsal v emigraci a poprvé *Dějiny ruského liberalismu* vyšly německy 1957; ruský až 1995.⁵⁹ Krátké pasáže, z nichž se o Čičerinovi dovídáme jen málo, se objevily v různých, převážně anglicky psaných pracích o ruském politickém myšlení

57 Srov. Marian ZDZIECHOWSKI, B. N. Čičerin kak religioznoj myslitel', Moskovskij ježenědělnik II, 1907, 2, s. 20–27 a 3, s. 22–35. TÝŽ, U epoki mesyanizmu: nowe szkice z psychologii narodów słowiańskich, Lwów 1912, s. 34–45 a 333–359. O vztahu M. Zdziechowského k Čičerinovu dílu srov. Zbigniew OPAC-KI, W kręgu Polski, Rosji i słowiańszczyzny. Myśl i działalność społeczno-polityczna Marina Zdziechowskiego do 1914 roku, Gdańsk 1996, s. 134–139 a 196–199.

58 Čičerin je v Kucharzewského syntéze zmiňován několikrát, srov. zejména Jan KUCHARZEWSKI, *Od białego caratu do czerwonego. T. 6. Rządy Aleksandra III. Ku reakcji*, Warszawa 2000, s. 32–42. Za upozornění na polskou recepci Čičerina děkuji kolegovi Mgr. Janu Dvořákoví.

59 Srov. Viktor LEONTOVITSCH, *Geschichte des Liberalismus in Rußland*, Frankfurt am Main 1957. Viktor V. LEONTOVIČ, *Istorija liberalizma v Rossii. 1762–1914*, Moskva 1995.

a dějinách ruského liberalismu.⁶⁰ Čičerin je v nich prezentován společně s Kavelinem, Granovským (a někdy i Gradovským) jako zapadník, umírněný (konzervativní) liberál a ideolog pravého křídla šlechtického liberalismu (označení A. Walického). Nejucelenější a nejrozsáhlejší badatelské počiny o Čičerinovi z 60. let 20. století představuje několik disertací, z nichž žádná však nebyla vydána knižně ani na jejich základě nevznikly časopisecké statě a jejich vliv na další bádání o Čičerinovi byl velmi malý, ne-li žádný.⁶¹

Až v 70. letech 20. století se v mimoruské odborné literatuře objevily první práce tematicky zaměřené na Čičerinův myšlenkový odkaz. Zcela zásadní místo mezi nimi zaujímá monografická studie Sumnera Bensona, která byla vůbec první fundovanou analýzou Čičerinových politických názorů založenou na pečlivém přečtení relevantních pramenů a jejich interpretací v širším kontextu ruského politického a společenského myšlení. Cílem Bensonovy statě bylo objasnění Čičerinových středových politických pozic a jeho konflikt s představiteli ruského konzervatismu a socialismu.⁶² Nezávisle na Bensonovi a souběžně s ním zpracovala svoji interpretaci Čičerinových politických postojů Aileen Kellyová, která ale na rozdíl od Bensona odmítla tezi o Čičerinovi jako konzervativním liberálovi. Naopak podle ní stál Čičerin mimo ruský liberalismus. Kellyová dokonce nevnímá Čičerina jako představitele některého z politických ideových proudů, neboť se dle ní zabýval politickými myšlenkami čistě jako filozof, v teoretické podobě, zcela odtržené od reálného života.⁶³ I přes odmítavé stanovisko Kellyové k Čičerinově afilaci k ruskému liberalismu se prosadil úzus, že Čičerin byl ruským liberálem, a co více, že byl jedním z jeho hlavních teoretiků. Základní argument tohoto pojetí tvořil fakt, že Čičerin prosazoval zákonné vymezení a ukotvení práv a svobod občanů dle západoevropského vzoru, který však přizpůsobil specifickým ruským podmín-

60 Srov. George FISCHER, *Russian Liberalism. From Centry to Intelligentsia*, Cambridge Massachusetts 1958, s. 19–20. Franco VENTURI, *Roots of Revolution. A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century*, London 1960, s. 157. Richard PIPES (ed.), *The Russian Intelligentsia*, New York 1961, s. 22–30. Sergej V. UTECHIN, *Russian Political Thought. A Concise History*, New York – London 1964, s. 105–107. Klaus von BEYME, *Politische Soziologie im zaristischen Russland*, Wiesbaden 1965, s. 34. Leonard B. SCHAPIRO, *Rationalism and Nationalism in Russian Nineteenth-Century Political Thought*, New Heaven 1967, s. 89–101. Andrzej WALICKI, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od Oświeceniia do marksizmu*, Warszawa 1973, s. 223–225.

61 Srov. Darell P. HAMMER, *Two Russian Liberals: the Political Thought of B. N. Chicherin and K. D. Kavelin*, Ph.D. dissertation, Columbia University 1962. Elliot BENEWITZ, *B. N. Chicherin: Rationalism and Liberalism in Nineteenth-Century Russia*, Ph.D. dissertation, University of Wisconsin 1966. William E. GOULD, *The Philosophy of Boris Chicherin: from Practice to Theory*, Ph.D. dissertation, Yale University 1970. Své závěry o jejich malém vlivu na další bádání o Čičerinovi zakládám především na faktu, že nejsou, až na ojedinělé výjimky, v pozdějších pracích o Čičerinovi citovány.

62 Srov. Sumner BENSON, *Conservative Liberalism of Boris Chicherin*, *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte* 21, 1975, s. 17–114.

63 Srov. Aileen KELLY, “What Is Real Is Rational”: *The Political Philosophy of B. N. Chicherin*, *Cahiers du Monde russe et soviétique* XVIII, 1977, 3, s. 195–222.

kám. K tomu dodejme, že Čičerinova inspirace evropskými liberálními mysliteli je nesporná. Diskusi vyvolává to, zda ono přizpůsobení ruským poměrům nešlo tak daleko, že už se o liberalismu (v tom slova smyslu, jak je chápán v západoevropské myšlenkové tradici) nedá hovořit. Tato diskuse trvá víceméně dodnes.⁶⁴

Z výše uvedeného převažujícího tematického zaměření na Čičerinovy společenské a politické názory existovaly výjimky, z nichž zásadní je zajímavá, avšak pozapomenutá publikace o státní škole od Klause-Detleva Grothusena. Grothusen nevnímal Čičerina pouze jako historika, ale snažil se objasnit jeho historickou koncepci v kontextu celého Čičerinova rozsáhlého díla. Proto se v knize zaměřil nejen na jeho práce věnované přímo ruským dějinám, ale i na pozdější Čičerinova díla o právu a filozofii práva.⁶⁵ Grothusen pojal státní školu zcela protichůdně tomu, jak ji v 60. letech 20. století prezentovali sovětští historikové. Jednak na prvním místě mezi představiteli státní školy jmenoval Solovjova, jednak druhou generaci školy podle něj představovalo celkem jedenáct historiků. Sovětské pojetí státní školy se vyznačovalo rigidností a snahou o jasné vymezení školy, což vedlo k zaměření na „loci communes“ v dílech představitelů státní školy. Grothusen naopak pojal školu příliš volně a o jednotlivých historících pojednal odděleně, čímž se vytrácelo to, co jejich díla spojovalo. Obě koncepce tvoří v jistém smyslu protipóly a akcentují určitou část problematiky. Grothusenova práce, jakkoliv zajímavá, reprezentovala ve své době výjimečný vědecký názor, který se neprosadil.⁶⁶

Jak již bylo zmíněno výše, do počátku 80. let 20. století byl Čičerin v Rusku i mimo ně zkoumán výběrově a celistvé zpracování jeho myšlenkového odkazu scházelo. Od druhé poloviny 80. let minulého století pozorujeme zvýšený zájem o „čičerinské“ téma.⁶⁷ Patrný je zejména v místě jeho původu, tedy v Tambově. Na půdě tamní univerzity dokonce vzniklo zásluhou profesora Alexandra S. Kokoreva Čičerinovské centrum („Čičerinskij centr“), které má komplexně zkoumat

64 Srov. S. SIGIURA, „Domovodstvo“ i političeskaja ekonomija v teorii B. N. Čičerina. (K voprosu ob opredelenii charakteru ruskogo „liberalizma“), In: Andrej N. SACHAROV (ed.), *Rossija v XX veke. Sudby istoričeskij nauki*, Moskva 1996, s. 207–224.

65 Srov. Klaus-Detlev GROTHUSEN, *Die historische Rechtsschule Rußland. Ein Beitrag zur russischen Geistesgeschichte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, Gießen 1962, s. 120–151.

66 Jen pro úplnost zmiňme ještě jednu monografii jdoucí proti téměř výhradnímu zaměření na Čičerinovy politické názory, a sice práci Predraga Grujiće, který zkoumal Čičerinovo pojetí filozofie v kontextu filozofie Hegelovy a ruského marxismu, resp. pojetí marxismu u Plechanova a Lenina. Jakkoliv byla Grujićova kniha prvním rozsáhlým pojednáním o Čičerinovi jako filozofovi, problematizuje ji fakt, že autor své závěry vyvozoval z přečtení pouhých pěti Čičerinových knih, z nichž jednou byly jeho paměti. Podobně jako práce Grothusena i Grujićova monografie upadla v zapomnění a je v současné sekundární literatuře o Čičerinovi citována zřídka. Srov. Predrag M. GRUJIĆ, *Čičerin, Plechanov und Lenin. Studien zur Geschichte des Hegelianismus in Russland*, München 1985, s. 47–156.

67 V posledním čtvrtstoletí vyšla většina dosavadní vědecké produkce o Čičerinovi.

a popularizovat Čičerinův ideový odkaz.⁶⁸ V Tambově např. uspořádali v nedávné době čtyři monotematické „čičerinovské“ konference (2001, 2003, 2006, 2007).⁶⁹

Nebývalý zájem ruských badatelů o Čičerinovo myšlenkové dědictví budí ambivalentní dojmy. G. Krinickaja uvádí, že v letech 1991–2000 sice vyšly na tři desítky časopiseckých článků (nemluvě o knižních monografiích),⁷⁰ ale povětšinou mají tyto články apologetický a idealizující charakter. Jejich přínos je často velmi pochybný a autorka uzavírá, že i přes tento zájem je Čičerin osobností stále neznámou a neprobádanou.⁷¹ Kromě řady článků vzniklo o Čičerinovi od druhé poloviny 80. let 20. století také vícero knižních monografií. Jejich autoři se zaměřovali jen na určitá vybraná dílčí témata, přičemž zpracování chybějícího uceleného Čičerinova životopisu se nikdo nepodjal. Ten suplovaly biogramy o různé délce a tematické vyváženosti, publikované v kolektivních monografiích.⁷² Tuto situaci nezměnilo ani vydání Čičerinovy biografie napsané A. Kokorevem, která je však stručná a pro odborné účely tudíž nedostačující.⁷³

Nastiňme, která témata související s Čičerinem byla zkoumána podrobněji. Leonid Iskra se ve dvou na sebe navazujících monografiích věnoval Čičerinovu pojetí politiky (konzervatismu, liberalismu a radikalismu), státu, historie, kapitalismu, socialismu a Čičerinovým návrhům na řešení palčivých otázek ruské společnosti v 60. až 80. letech 19. století.⁷⁴ Některé aspekty Čičerinova pojetí obecných a rus-

68 Srov. *Čičerinskij centr.* [online]. [Cit. 18. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.tsutmb.ru/chicherinskij-centr>.

69 Srov. Aleksandr S. KOKOREV (ed.), *Čičerinskije čtenija. Matěrialy mežregion. nauč. konf. (okt. 2001 g.)*, Tambov 2001. TÝŽ (ed.), *Duchovnoje nasledije B. N. Čičerina i sovremennost'. K 175-letiju so dnja roždenija B. N. Čičerina. Matěrialy mežregionalnoj naučnoj konferencii 9–11 děkabnja 2003 g.*, Tambov 2003. TÝŽ (ed.), *Gosudarstvo i obščestvo v tvorčestve B. N. Čičerina i sovremennost'. Matěrialy meždunarodnoj naučnoj konferencii, 18–19 maja 2006 g.*, Tambov 2006. Arfún G. AJRAPETOV – Vladimir V. ROMANOV (eds.), *Čičerinskije čtenija. Iděologija i nacionalnyje intěresy v sistěme vněšnepolitičeskich koordinat XIX–XX vv. Matěrialy meždunarodnoj naučnoj konferencii, 12–13 okťabnja 2007 g.*, Tambov 2008. Uvedený výčet je ilustrativní a jeho účelem není zachytit všechna odborná setkání na dané téma.

70 A přitom jí uváděný seznam je zcela určitě neúplný, protože autorovi předkládaného textu jsou známy další studie k tématu, které Krinickaja neuvádí.

71 Srov. G. S. KRINICKAJA, *Istoričeskaja koncepcija B. N. Čičerina*, s. 48–49.

72 Srov. Sergej S. SEKIRINSKIJ, *Boris Nikolajevič Čičerin*, in: Boris S. ITENBERG – Valentin V. ŠELOCHAJEV (eds.), *Russkije liberaly*, Moskva 2001, s. 85–113. Leonid M. ISKRA, *Čičerin Boris Nikolajevič*, in: Istoriki Rossii. Biografii, Moskva 2001, s. 229–236. Sergej S. SEKIRINSKIJ, *Boris Nikolajevič Čičerin: „V nastojáčšeje vremja Rossii potrebnye dve veščiči: liberalnyje mery i silnaja vlast“*, in: Aleksej KARA-MURZA (ed.), *Rossijskij liberalizm. Iděi i ljudi*, Moskva 2004, s. 96–108.

73 Srov. Alexandr S. KOKOREV, *Boris Nikolajevič Čičerin*, Tambov 2008. Publikace má pouhých 86 stran. Její upravené a doplněné vydání pak 147, přičemž vlastní text životopisu končí na s. 120. TÝŽ, *Boris Nikolajevič Čičerin. Biografija*, Tambov 2010.

74 Srov. Leonid M. ISKRA, *Boris Nikolajevič Čičerin o politike, gosudarstve, istorii*, Voroněž 1995. TÝŽ, *Boris Nikolajevič Čičerin o poreformennom razvitii Rossii, kapitalizme, socializme*, Voroněž 1999.

kých dějin osvětlily G. Krinickaja a R. Kirejevová.⁷⁵ Velká pozornost byla věnována Čičerinovi v kontextu ruského liberalismu, a to z různých úhlů pohledu: liberalismus v pojetí Granovského, Kavelina a Čičerina jako otázka filozofická;⁷⁶ konstitucionalismus v koncepci konzervativních liberálů;⁷⁷ státní škola jako reprezentant ruského liberalismu a její koncepce filozofie dějin.⁷⁸ Proběhla diskuse, zda vůbec v Rusku liberalismus existoval, případně jaké byly jeho odlišnosti od liberalismu západoevropského.⁷⁹ V. Kitajev navázal na svoji monografii o ruském liberalismu přelomu 50. a 60. let 19. století a zaměřil se na následující dvacetiletí.⁸⁰ A. Kokorev a V. Lobejevová se věnovali Čičerinovu pojetí společnosti.⁸¹

Množství publikací, na něž odkazují v předchozím odstavci, dokládá, že Čičerin byl v ruském prostředí vyhledávaným tématem. Nelze však říci, že by byl tématem i probádaným. Autoři se většinou zaměřili na kritické přečtení Čičerinových prací. Čtenář je seznámen (často velmi podrobně a detailně) s Čičerinovými názory k určitému tématu. Autoři jeho názory a myšlenky komentují, ale již výrazně méně je uvádějí do nutného kontextu ruského a evropského společenského, historického a politického myšlení. Poznámkový aparát takových prací tvoří z velké většiny pouze odkazy na Čičerinova díla. Méně je odkazováno na díla dalších ruských osobností té doby a na sekundární literaturu ruskou a zejména mimoruskou. V lepších případech jsou Čičerinovy myšlenky prezentovány v chronologickém sledu a umožňují čtenáři udělat si představu o vývoji a proměnách Čičerinových názorů a postojů. V některých pracích jsou Čičerinovy názory na určitá témata prezentovány pomocí odkazů na jeho díla z různých období jeho života, aniž by bylo dostatečně přihlášeno k dobovým kontextům. Tím se problematizuje možnost jakéhokoliv srovnávání. Ruští badatelé Čičerinovo rozsáhlé dílo velmi detailně a kriticky přečetli. Jeho myšlenkové dědictví již není neznámé, jako tomu bylo

75 Srov. G. S. KRINICKAJA, *Istoričeskaja koncepcija B. N. Čičerina*, Tomsk 2001. Raisa A. KIREJEVA, *Gosudarstvennaja škola. Istoričeskaja koncepcija K. D. Kavelina i B. N. Čičerina*, Moskva 2004.

76 Srov. Viktor I. PRILENSKIJ, *Opyt issledovanija mirovozzrenija rannich russkich liberalov*, Moskva 1995.

77 Srov. Anatolij I. NAREŽNYJ, *Problema konstitucionalizma v ruskoj konservativno-liberalnoj mysli vtoroj poloviny XIX v.*, Rostov-na-Donu 1999.

78 Srov. Aleksandr N. JERYGIN, *Tradicionnaja i moděrnizirujuščajasja Rossija v filosofii istorii russkogo liberalizma (K. D. Kavelin, S. M. Solovjov, B. N. Čičerin). Časť pervaja. Filosofija istorii russkogo liberalizma vtoroj poloviny XIX veka (těma Rossii)*, Rostov-na-Donu 2004. Autor navazuje na svá dřívější bádání nad tímto tématem, srov. TÝŽ, *Istorija i dialektika. (Dialektika i istoričeskoje znanije v Rossii XIX veka)*, Rostov-na-Donu 1987.

79 Srov. Vladimir F. PUSTARNAKOV – Irina F. CHUDUŠINA (eds.), *Liberalizm v Rossii*, Moskva 1996, s. 163–273.

80 Srov. Vladimir A. KITAJEV, *Liberalnaja mysl v Rossii (1860–1880 gg.)*, Saratov 2004.

81 Srov. Aleksandr S. KOKOREV, *Socialno-političeskoje nasledije Rossii konca XIX – načala XX veka. (B. N. Čičerin)*, Tambov 2001. TÝŽ, *Čičerin kak socialnyj myslitel', Tambov 2004. TÝŽ, Nėvoostrebovannyj reformator (žizn' i naučnoje tvorčestvo B. N. Čičerina)*, Tambov 2008. Vera M. LOBEJEVA, *Socialnaja filosofija B. N. Čičerina: sistėmnnyj analiz*, Moskva 2012.

dříve. Nicméně schází kladení otázky, nakolik byly Čičerinem prezentované myšlenky ve své době v Rusku a Evropě obvyklé či neobvyklé, nakolik se vymykaly dobovému diskursu a jaký byl jejich vztah k dobové společenské realitě. Zodpovězení této otázky považují za vůbec zásadní.

Od konce 80. let minulého století sledujeme i v mimoruské odborné literatuře zvýšený zájem o Čičerina a jeho myšlenky. Svoji roli zde sehrával mj. politický vývoj v SSSR a Gorbačovova politika. Ruský liberalismus 19. století se ve světle nových událostí začal jevit trochu jinak. Už nebyl slepou uličkou dějin, ale tou, k níž dějiny směřují, a tak se názory osobností jako Čičerin a myšlenkově spřízněných intelektuálů dostávaly do popředí zájmu, který byl podpořen i tím, že tématu nebyl dříve věnován dostatek prostoru. Bádání usnadňoval i vstřícnější postoj sovětských, potažmo ruských úřadů k bádání cizinců v ruských archivech. Je nabíledni, že za dané politické konstelace byl Čičerin vnímán především – a někdy i výhradně – jako politický myslitel. K často zkoumaným tématům v mimoruské sekundární literatuře týkající se Čičerina patřila problematika prosazování svobody a práva jedince v nesvobodném autoritářském právním prostředí. Základní premisou těchto prací bylo, že v Rusku v 19. století existoval liberalismus či liberální myšlenková tradice a že Čičerin byl jejím výrazným představitelem, ba dokonce ideovým spoluvůrcem. Důraz byl kladen na existenci myšlenkové kontinuity ruského liberálního právního myšlení, v němž Čičerin nebyl izolovanou postavou, ale osobností, na niž pozdější právní teoretikové a obhájci svobody a práva jedince navazovali.⁸²

82 Zásadním příspěvkem k tématu je monografie Gary M. HAMBURG, *Boris Chicherin and Early Russian Liberalism. 1828–1866*, Stanford 1992. Méně zdařilá je práce polské provenience, srov. Stanisława JANKOWICZ, *Filozofia społeczna Borysa Cziczczarina*, Kraków 2002. S. Jankowiczová zkoumala jednotlivé aspekty Čičerina myšlenkového dědictví, rozdělené do několika problematických okruhů (právo, stát, lidská práva apod.). Jednoznačným přínosem práce je, že se autorka snažila postihnout všechna témata, jimž se Čičerin věnoval, zkoumala tedy jeho pojetí práva, filozofie i historie. Autorka až příliš často sklouzávala k převyprávění Čičerinových prací. Ostatně stačí nahlédnout do poznámkového aparátu (poměrně řídkého), kde k nejčastějším výrazům patří slovo „tamtéž“. Práci proto chybí zásadní pohled na to, jak byly Čičerinovy názory a postoje vnímány jeho současníky a pozdější vědou. Práci chybí kontext doby, v níž Čičerin svá díla psal; bez tohoto kontextu je jejich interpretace minimálně diskutabilní.

Dále srov. studie a kapitoly v monografiích Andrzej WALICKI, *Legal Philosophies of Russian Liberalism*, Notre Dame – London 1992, s. 105–164 (původně byla práce vydána v Oxfordu v roce 1987). Gary M. HAMBURG, *Peasant Emancipation and Russian Social Thought: The Case of Boris N. Chicherin*, *Slavic Review* 50, 1991, 4, s. 890–904. TÝŽ, *Introduction. An Eccentric Vision: The Political Philosophy of B. N. Chicherin*, in: Gary M. HAMBURG (ed.), *Liberty, Equality, and the Market. Essays by B. N. Chicherin*, New Heaven – London 1998, s. 1–65. Klaus von BEYME, *Politische Theorien in Russland: 1789–1945*, Wiesbaden 2001, s. 36–41. Andrzej WALICKI, *Zarys myśli rosyjskiej. Od Oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego*, Kraków 2005, s. 230–235 a 433–454. Richard PIPES, *Russian Conservatism and Its Critics. A Study in Political Culture*, New Heaven – London 2005, s. 159–163. Dominic LIEVEN (ed.), *The Cambridge History of Russia. Vol. 2, Imperial Russia, 1689–1917*, Cambridge 2006, s. 133–134. Gary M. HAMBURG, *Boris Chicherin and Human Dignity in History*, in: Gary M. HAMBURG – Randall A. POOLE (eds.), *A History of Russian Philosophy 1830–1930. Faith, Reason, and the Defense of Human Dignity*, Cambridge 2010, s. 111–130.

Význam, který byl Čičerinovi připisován v tradici ruského liberálního myšlení, potruhuje i vydání vybraných částí Čičerinových děl v anglickém překladu.⁸³

Hovoříme-li o bádání o Čičerinovi mimo Rusko, je třeba uvést, že téma nebylo zkoumáno pouze evropskými či severoamerickými badateli. Pouze pro ilustraci zde uvádím odkaz na japonskou studii o Čičerinově recepci Tocquevilleova díla *Starý režim a revoluce* a trojdílný rozsáhlý článek Jašušiho Takenakiho.⁸⁴ Ten vyšel z předpokladu, že zapadnictví i slavjanofilství byly dvě odnože ruského liberalismu a i přes rozpory v názorech mezi nimi existovala částečná shoda. V uvedené stati mj. podrobně analyzoval diskuse Čičerina s J. F. Samarinem, vedené na stránkách časopisů *Russkij vestnik* a *Russkaja beseda*. Zmíněné téma je sice reflektováno i v předkládané knize, nicméně články jsou dostupné pouze v japonštině, a proto jsem s nimi nemohl pracovat.

Shrneme-li stručně informace vyložené v předchozích odstavcích, dospíváme k následujícím závěrům. První ucelenější hodnocení Čičerinových společenských a odborných postojů vznikala v době, kdy byl Čičerin ještě v živé paměti a kdy byla přikládána váha především jeho pozdějším dílům. Odtud vycházelo jeho vnímání především jako významného znalce a teoretika práva. V ruském prostředí následně nadlouho převládlo jeho pojetí v rámci dějin dějepisectví a v rámci fenoménu nazvaného státní škola, ovšem takovým způsobem, který neprospěl lepšímu pochopení ani Čičerinových názorů, ani státní školy jako celku. Jinými slovy, po „Čičerinovi-právníkovi“ se do popředí dostal „Čičerin-historik“, nicméně vnímány především prizmatem jeho společenských a politických názorů. Západní věda při zkoumání Čičerina akcentovala až na ojedinělé výjimky politické otázky v jeho dílech. Tedy zajímal ji především „Čičerin zapadník“ a „Čičerin liberál“. Zkoumání Čičerina myšlenkového odkazu, jak je zřejmé, probíhalo značně nerovnoměrně. Odtud pramení zaměření této knihy na Čičerinovo pojetí ruských dějin, které bylo dosud zkoumáno buď ideologicky podmíněně, nebo mu bylo věnováno méně prostoru než ostatním tématům, jimž se Čičerin věnoval. S jistou nadsázkou lze říci, že Čičerin jako historik čeká z velké části na své objevení.

83 Srov. Gary M. HAMBURG (ed.), *Liberty, Equality, and the Market. Essays by B. N. Chicherin*, New Heaven – London 1998. Edice obsahuje Čičerinovy články *O nevolnictví (O křepeštnom sostojaniji)*, *Současné úkoly ruského života (Sovremennye zadaci ruskoj žizni)*, dopis Gercenovi nazvaný *Obžaloba (Obvinitelnyj akt)*, dále vybrané části knih *O zastupitelské vládě (O narodnom predstavitelstve)*, *Dějiny politických idejí (Istorija političeskich učeníj)* a *Vlastnictví a stát (Sobstvennost' i gosudarstvo)*.

84 Dle elektronické databáze <http://abc-clio.com> se mi podařilo dohledat tyto studie: Yutaka TAKE-NAKA, *Roshia juyushugi to Tokubiru: Chicherin no „Anshan rejimu to furansu kakumei“ hiran* [Russian liberalism and Tocqueville: Chicherin's criticism of Ancien Regime et la Revolution], *Shiso* 1985, 733, s. 161–175. Yashushi TAKENAKA, *Roshia jiyushugi no keisei katei: „Daikaikaku“ jidai ni okeru kakai ninshiki to seidoron* [The formation of Russian liberalism: social awareness and discussion during the period of the „Great Reforms“], *Kokkagakkai Zasshi* 99, 1986, 5–6, s. 1–61, pokračování 99, 1986, 9–10, s. 76–141 a 100, 1987, 1–2, s. 123–193.

2.2 Čičerin v české odborné literatuře

S ohledem na fakt, že tato kniha vzniká v českém odborném prostředí, má česká recepcce tématu specifický význam. Proto se jí budu věnovat podrobněji. Pro zachycení Čičerina v české sekundární literatuře jsou typické dva znaky. Na jedné straně o Čičerinovi existuje v češtině (možná až překvapivě) poměrně velké množství zmínek. Na druhé straně se však většinou jedná o zmínky drobné, mající především informativní charakter. První z nich se objevila již počátkem 60. let 19. století v tzv. *Riegrově slovníku naučném* v podobě velmi stručného medailonu (měl jen tři řádky), poukazujícího na Čičeriny první dvě tištěné práce *Oblastní úřady v Rusku v 17. století (Oblastnyje učrežděnija Rossii v XVII veke)* a *Studie z dějin ruského práva (Opyty po istorii ruskogo prava)*. Zároveň text zachytil Čičerina jako výrazného názorového oponenta slavjanofilů.⁸⁵

Byl to bezpochyby důsledek dlouhé Čičerinovy studijní cesty po Evropě, v jejímž průběhu v roce 1859 krátce navštívil i Prahu. Během návštěvy mu dělal průvodce Václav Hanka (1791–1861), který ho seznámil s Karlem Jaromírem Erbenem (1811–1870), Pavlem Josefem Šafaříkem (1795–1861), Františkem Ladislavem Riegerem (1818–1903) a dalšími čelnými osobnostmi tehdejší české společnosti. Národní obrození v něm zanechalo hluboké dojmy, obdivoval, jak malý národ dokázal hájit svoji nezávislost výhradně duchovními zbraněmi.⁸⁶

Krátká návštěva v Praze Čičerinovi posloužila i k prezentaci vlastních děl. Radomír Vlček poukázal na to, že Čičerinovo dílo částečně prostudoval historik Josef Kalousek (1838–1915).⁸⁷ Při práci na svém životním tématu – dějinách selského stavu – se Kalousek seznamoval se zahraniční literaturou a sbíral materiál, který by mu umožnil k tématu přistoupit srovnávací metodou. To dosvědčuje Kaloušekův článek *O zřízení a původu obce velikoruské*, v němž zmapoval diskuse o původu a charakteru obcí v ruské historiografii.⁸⁸ Jelikož Čičerin vstoupil do ruské historické vědy právě studii na toto téma, nemohl je opomenout ani Kalousek. Vycházel z již zmíněných *Studií z dějin ruského práva* a dále z práce *Ruský diletantismus a občinové držení půdy (Russkij diletantizm i obščinnoje zemlevladženie)*, kterou Čičerin napsal společně s Vladimírem I. Gerjem (1837–1919) jako reakci na knihu Alexandra I. Vasilčikova (1818–1881) o ruské občině.⁸⁹ Čičeriny a Gerjeho argu-

85 Srov. *Slovník naučný. Díl II. C–Ezzelino*, Praha 1862, s. 524.

86 Srov. B. N. ČIČERIN, *Vospominanija Borisa Nikolajeviča Čičerina. Putěšestvije za granicu*, Moskva 1932, s. 96.

87 Srov. Radomír VLČEK, *K některým aspektům formování pozitivismu, zejména v české historiografii*, Časopis Matice moravské 105, 1986, 1–2, s. 280.

88 Srov. Josef KALOUSEK, *O zřízení a původu obce velikoruské*, Časopis Musea království českého 54, 1880, s. 503–533.

89 V textu se zmiňují o následujících pracích: Aleksandr I. VASILČIKOV, *Zemlevladženie i zemledělje v Rossii i drugih jevropějskich gosudarstvach. T. 1–2*, Sankt-Petěrburg 1876. B. N. ČIČERIN – Vladimír

menty shledával Kalousek natolik přesvědčivými, že z Vasilčikovy knihy nečerpал, a to dokonce ani z těch pasáží, které zmínění historikové nekritizovali.

V roce 1893 přinesl *Ottův slovník naučný* krátké heslo věnované Čičerinovi, které napsal Karel Štěpánek. Čičerin je zde chápán výhradně jako právník a filozof, umírněný stoupenec Hegelova filozofického systému. Autor zjednodušeně pojednal o Čičerinově filozofické koncepci, avšak jeho státopědné či historické koncepce v tomto informativním přehledu chyběly.⁹⁰

Velká šíře Čičerinových odborných zájmů, zahrnující práce historické, státopědné, právní i filozofické, resp. z oblasti filozofie práva a další, nemohla být v informativních přehledech postižena, a proto byly jednotlivé oblasti Čičerinovy činnosti představeny v českém prostředí asymetricky. Například zpracování hlavních Čičerinových názorů na rusko-polskou otázku přinesl Adolf Černý (1864–1952) v článku *K otázce shody rusko-polské*. Vycházel z Čičerinovy brožury *Polská a židovská otázka (Polskij i jevrejskij voprosy)*.⁹¹ Čičerinovy názory namířené proti vypjatému ruskému šovinismu, v nichž se netajil tím, že Rusové musí vrátit Polákům jejich národní práva a zrovnoprávnit je s Rusy, přičemž vrcholem by mělo být obnovení polského státu, nezůstaly opomenuty u polonofilní části české inteligence. Černý považoval Čičerina za jedinečného ruského myslitele, kterých je v Rusku málo.⁹² Na základě Černého článků později stručně o Čičerinovi informoval Josef Jirásek.⁹³

V roce 1904 se u nás v souvislosti s Čičerinovým úmrtím objevily dva krátké nekrology. První od A. Černého, který se nesl v podobném duchu jako jeho již zmíněný článek. Čičerina uznával jako výjimečného intelektuála, který se nestyděl přiznat ruské chyby v různých otázkách. Pro Černého představovaly Čičerinovy postoje významný krok kupředu v možnostech slovanské spolupráce a sblížení.⁹⁴ Ve druhém nekrologu zhodnotil Jaroslav Bidlo (1868–1937) Čičerina jako vynikajícího vědce a publicistu. Zmínil, že nebyl uznáván jen vědeckou komunitou, ale i neodbornou veřejností, o čemž svědčilo jeho zvolení starostou Moskvy. Jednalo

1. GERJE, *Russkij diletantizm i obščinnoje zemlevladěnie. Razbor knigi kn. A. I. Vasilčikova „Zemlevladěnie i zemledělie“*, Moskva 1878.

90 Srov. *Ottův slovník naučný*. VI. díl *Čechy–Danseur*, Praha 1893, 670–671.

91 Srov. B. N. ČIČERIN, *Polskij i jevrejskij voprosy. Otvet na otkrytyja pisma N. K. Rennenkampfa*, Berlin 1899.

92 Srov. Adolf ČERNÝ, *K otázce shody rusko-polské. Místo odpovědi na otevřený list prof. M. Dziedichowského*, *Slovanský přehled* 2, 1900, s. 415–426. A. Černý upozornil na Čičerinovy výjimečné názory k rusko-polské otázce již v prvním ročníku *Slovanského přehledu*, v recenzi na knihu W. Karowského *Etyka polityczna w Rosyi*, kde autor Čičerina pochopitelně vyzvedl jako intelektuála nakloněného Polsku. Srov. *Slovanský přehled* 1, 1899, s. 444–450.

93 Srov. Josef JIRÁSEK, *Rusko a my*. IV. díl. *Dějiny vztahů československo-ruských od roku 1894 do roku 1914*, Praha–Brno 1945, s. 13–14 a 126–127. Jirásek odkazuje na Čičerina pouze v souvislosti s jeho postojem k polské otázce, nijak nezmiňuje, že Čičerin Čechy navštívil a že jedno z jeho děl bylo přeloženo do češtiny.

94 Srov. *Slovanský přehled* 6, 1903–1904, s. 329–331.

se jen o krátký nekrolog, a proto se Bidlo omezil na vyjmenování hlavních Čičerinových děl bez hlubších souvislostí.⁹⁵

V roce 1913 vyšel dosud jediný překlad Čičerina díla do češtiny – *Rusko na počátku XX. století (Rossija nakanuně dvadcatogo stoletija)* – z pera Ferdinanda Pakosty.⁹⁶ Ten knihu opatřil poznámkami a krátkým medailonem autora, v němž uvedl, že „v Čechách význam Čičerinův nebyl dosud šíře znám a oceněn“.⁹⁷ Čičerin v této své politické závěti hodnotil 19. století jako bod obratu v ruských dějinách. Carismus podle něj naplnil svoji dějinnou úlohu a ruský národ pod jeho vedením dozrál. Další krok v jeho vývoji viděl autor ve vládě zákonného pořádku, tj. v konstituční monarchii. Její dosažení je úkolem pro 20. století. Jedná se o práci publicistickou a politický apel, nikoliv o práci vědeckou, avšak se zaměřením na zahraničního čtenáře a prodchnutou kriticismem ke stavu tehdejšího Ruska. Pro mimoruského čtenáře ji činila zajímavou právě kritika Ruska z ruského prostředí, podložená promyšlenou argumentací a prostá jakéhokoliv radikalismu. Přečtením knihy bez znalosti dalších Čičerinových děl by si však čtenář udělal o Čičerinových společenských a politických názorech mylný dojem. Čičerin danou knihu psal na samém sklonku života, zklamaný neměnností ruského vládního systému a neúspěchem reformních snah ruského liberalismu. Tato frustrace jeho názory výrazně poznamenala.

Čičerinovo jméno nechybělo ani v zásadní české syntéze k ruskému myšlení, v knize *Rusko a Evropa* Tomáše G. Masaryka (1850–1937). Masarykova práce se soustředila na významné osobnosti ruského myšlení a filozofie (Alexandr I. Gercen, Nikolaj G. Černyševskij, Vladimir S. Solovjov, Fjodor M. Dostojevskij, Lev N. Tolstoj ad.). S Čičerinovými názory se zde čtenář setkává zprostředkovaně, skrze ideové neshody s výše uvedenými osobnostmi. V Masarykově pojetí byl Čičerin zapadník, typický představitel ruského liberalismu, reprezentant politicky i sociálně umírněného myšlení. Masaryk konstatoval, že pod jeho vlivem chápala část zapadníků občinu jako instituci historicky pozdější a mladší s charakterem administrativním a fiskálním, což bylo v ostrém protikladu se slavjanofilským pojetím. Masaryk představil Čičerina také jako názorového oponenta Gercena, Černyševského a Vladimira Solovjova. S prvními dvěma se Čičerin rozcházel v pohledu na úlohu, kterou v tehdejší Rusku měl sehrát stát. Solovjova pak Čičerin kritizoval pro jeho mysticismus, což formuloval v práci *Mysticismus ve vědě (Misticizm v nauke)*.⁹⁸

95 Srov. Český časopis historický 10, 1904, s. 239.

96 Srov. B. N. ČIČERIN, *Rusko na počátku XX. století*. Z ruštiny přeložil, úvodem a poznámkami opatřil Ferd. Pakosta, Plzeň 1913. První části překladu uveřejnil F. Pakosta již v roce 1903 v periodickém tisku, konkrétně v *Listech z Českomoravské vysočiny*, které byly vydávány v Pacově. Původní překlad však vycházel z polského překladu, který byl oproti originálu zkrácen na polovinu. Proto Pakosta pořídil nový překlad z ruského vydání. Srov. překladatelovy poznámky na s. 9.

97 Tamtéž, s. 7.

98 Srov. B. N. ČIČERIN, *Misticizm v nauke*, Moskva 1880.

Masaryk poukázal na skutečnost, že ruský liberalismus trpěl podobnými nedostatky jako ten evropský – polovičitostí, nerozhodností, strachem z politické iniciativy. Masaryk neopomenul uvést Čičerinovy názory na polskou otázku a jeho volání po nutnosti navrácení vlasti Polákům. V Masarykově pojetí Čičerin vystupoval jako integrální součást ruského společenského myšlení a jako osobnost, která se zapojila do diskuse k mnoha palčivým otázkám své doby.⁹⁹

S Čičerinovou filozofickou koncepcí se mohli čeští čtenáři blíže seznámit díky překladu knihy ruského autora Borise Jakovenka (1884–1949) *Dějiny ruské filosofie*. Jakovenko považoval Čičerina za nejvýznamnějšího ruského hegeliance a označil ho za autora jediného uceleného a totálního filozofického systému v Rusku – absolutního systematismu.¹⁰⁰

Do poloviny 20. století byl Čičerin v českém prostředí vnímán především jako filozof, právník a společenský myslitel. Opomíjen zůstával jeho podíl na vývoji ruské historické vědy. Výraznější změnu nepřinesla ani zásadní Macůrkova syntéza *Dějepisectví evropského východu*. Toto dílo, dosud jediná česká práce snažící se o postihu východoevropského dějepisectví v širokém časovém horizontu od počátků až po Macůrkovu současnost, má však specifickou koncepci. Macůrek se při zachycení moderní ruské historické vědy soustředil především na autory velkých syntéz (Karamzin–Solovjov–Ključevskij), přičemž ostatním autorům vyhradil méně místa a některé zmínil jen v připojeném seznamu.¹⁰¹ Čičerina představil jako následníka S. M. Solovjova (což je tvrzení nepřesné) a člena historickoprávní školy, přičemž nezmínil žádné z jeho děl.¹⁰²

Od 50. až do 80. let 20. století ovlivňovalo české vidění ruské historiografie mezi jiným i pojetí představené v sovětské syntéze *Přehled dějin historické vědy v SSSR*, o němž jsem hovořil v předchozím textu. Čeští badatelé se museli chtít nechtě podřídit vidění dějin ruského dějepisectví reprezentovanému zmíněnou syntézou, byť její vliv nelze absolutizovat. Nicméně povětšinou se čeští autoři alespoň uchylovali k formálnímu ústupku v podobě odkázu na *Přehled dějin historické vědy v SSSR* jako na základní literaturu. Neblaze se její vliv projevil ve všech vydáních skript Jaroslava Kudrny (1926–1996) *Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin*. Autor představil čtenářům Čičerinovu koncepci ruských dějin a zajímal se především o jeho práce věnované občině. V návaznosti na Illerického pojetí vylíčil Čičerina jako apologetu silného státu a státní moci, přičemž právě jednostranný výklad významu státu mu

99 Srov. Tomáš G. MASARYK, *Rusko a Evropa. Díl I.*, Praha 1931, s. 491, 528–529 a 534. TÝŽ, *Rusko a Evropa. Díl II.*, Praha 1933, s. 89, 91, 310, 372, 538 a 541. Masaryk nesprávně uvedl rok úmrtí (1901 místo 1904) v krátkém medailonu Čičerina. Srov. TÝŽ, *Rusko a Evropa. Díl I.*, s. 534.

100 Srov. Boris JAKOVENKO, *Dějiny ruské filosofie*, Praha 1939, s. 277–285.

101 Srov. J. ŠAUR, *Ruské dějepisectví v pojetí Josefa Macůrka*, Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity, Series Slavica litteraria, X, 10, 2007, s. 147.

102 Srov. Josef MACŮREK, *Dějepisectví evropského východu*, Praha 1946, s. 221. Nejspíš jen nedopatřením uvedl Macůrek u Čičerina místo správného roku úmrtí 1904 nesprávně 1903.

neumožnil nahlédnout do skutečné podstaty věci. Kritika Čičerina zdůrazňování významu státu v ruských dějinách je oprávněná, měla by však být doplněna o vysvětlení, proč Čičerin docházel k takovým závěrům a jakou argumentací je podkládal. Nelze se ztotožnit se zjednodušujícím objasněním, postaveným na předpokladu Čičerina aristokratického původu a majetkového postavení. Nicméně Kudrna uznával, že Čičerinovy práce pojednávající o postavení ruského rolnictva, občiny a práva ruskou historiografii obohatily. Zároveň však jedním dechem dodal, že „se u Čičerina i vědeckější argumenty zvracejí ve svůj opak“.¹⁰³

V podobě letmých zmínek (většinou ve výčtu jmen) vstoupil Čičerin do některých českých rozsáhlejších monografií k dějinám Ruska a ruského dějepisectví, jako byly *Dějiny SSSR*¹⁰⁴ nebo Kutnarovy a Markovy *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví*, kde je uváděn v přehledu světové historiografie.¹⁰⁵ V nezměněné podobě se toto krátké připomenutí objevilo i ve druhém přepracovaném vydání knihy.¹⁰⁶

Nejuceleněji u nás o Čičerinovi a státní škole referoval Radomír Vlček, který se dlouhodobě zabývá problematikou ruského dějepisectví a diskutované téma tvoří nedílnou součást jeho bádání. V článku *K historické koncepci ruské státoprávní školy* předložil pojetí státní školy, které vycházelo z tradic ruských dějin dějepisectví a které obohatil o specifické aspekty.¹⁰⁷ Autor neužíval v SSSR tehdy běžné označení školy jako státní, ale pracoval s termínem státoprávní škola, aby tak naznačil její myšlenkovou souvislost s německou historiografií první poloviny 19. století, jelikož explicitně tuto souvislost, vzhledem k dobovým podmínkám, nebylo možné zmínit. Poukázal také na skutečnost (v této první studii zatím jen okrajově), že teze prezentované představiteli státní školy podléhaly vývoji, měnily se a hlavně že podléhaly vlivu různých myšlenkových proudů; zpočátku byl na koncepci školy zjevný

103 Srov. Jaroslav KUDRNA, *Kapitoly z dějin historiografie a filozofie dějin. VI. přepracované vydání*, Brno 1985, s. 209, 214, 226.

104 Srov. Karel HERMAN – Josef KOČÍ a kol., *Dějiny SSSR od nejstarších dob do Velké říjnové socialistické revoluce*, Praha 1977, s. 322, 334 a 351.

105 Srov. František KUTNAR, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. I. Od počátků národní kultury až po vyznění obrodného úkolu dějepisectví v druhé polovině 19. století*, Praha 1973, s. 195.

106 Srov. František KUTNAR – Josef MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století. Třetí doplněné vydání*, Praha 2009, s. 280. „Zatímco v zemích s dlouhou tradicí historického a politického myšlení a s řádně organizovaným historickým bádáním se postupně ukazovaly konečné hranice možností historiografie, orientované po stránce metodické k filologické kritice pramenů a po obsahové stránce k politickým dějinám, znamenalo ve střední, jižní a východní Evropě zdůrazňování přísných zásad bádání soustředěného na konkrétní empirické fakty, zejména z dějin státu a práva, nepochybný pokrok proti poměrům z počátku 19. století. V Rusku byl tento pokrok spjat mezi jiným s dílem Borise Nikolajeviče Čičerina (1828–1904), právního historika se značným filosofickým rozhledem a se zájmem srovnávacím, umožňujícím mu uvažovat o postavení Ruska a ruských dějin v širokém rámci evropském.“

107 Srov. R. VLČEK, *K historické koncepci ruské státoprávní školy*, Slovanský přehled 70, 1984, s. 110–121.

vliv Hegelových myšlenek a později od 70. let 19. století působení pozitivismu. Vlček nevnímal státní školu jako zcela názorově homogenní a poukázal i na rozdíly v dějinné koncepci jednotlivých představitelů školy. V jedenáctistránkové studii nemohl postihnout všechny aspekty historické a státovědné koncepce státní školy, můžeme však konstatovat, že zmínil všechny podstatné informace, nezbytné k pochopení její pozice v ruské historické vědě. V téže době se Vlček také zabýval souvislostmi mezi tezemi Čičerina a Timofeje N. Granovského (1813–1855), jemuž věnoval samostatnou stať.¹⁰⁸

K problematice státní školy se R. Vlček vrátil ve studii zaměřené na život a dílo Konstantina D. Kavelina.¹⁰⁹ V této stati mj. znovu otevřel problematiku vztahu státní školy a Granovského. Ten se zabýval obecnými dějinami, zatímco státní škola ruskými, a proto nebývá v pracích Granovského a představitelů státní školy hledána zásadní souvislost. Někteří historikové (např. Raisa Kirejevová) poukázali na úzké osobní kontakty Granovského s Kavelinem, Čičerinem a Solovjovem a z toho plynoucí vzájemné myšlenkové ovlivňování. R. Vlček však zařadil Granovského explicitně mezi představitele státní školy.¹¹⁰ Vlček tím představil možnost vidět státní školu skutečně šířeji a chápat ji jako myšlenkovou a koncepční tendenci v historické vědě v určitém období, nikoliv jako uzavřenou skupinu historiků. To jen koresponduje se současným trendem ruské historiografie narušovat a přehodnocovat strnulou koncepci dějin dějepisců. Specifickou součástí českého zmapování rozsáhlé činnosti Čičerina a státní školy jsou i články autora tohoto textu, které vznikaly v průběhu jeho přípravy.¹¹¹

108 Srov. TÝŽ, *Ke 130. výročí úmrtí T. N. Granovského*, Slovanický přehled 71, 1985, s. 519–526.

109 Srov. TÝŽ, *Konstantin Dmitrijevič Kavelin: profesionalizace ruského dějepisců 19. století (příklad tvůrce ruské státoprávní školy)*, in: Jiří HANUŠ – Radomír VLČEK (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí 19. století*, Brno 2007, s. 99–119.

110 Tamtéž, s. 102.

111 Srov. J. ŠAUR, *Obščestvenno-naučnyje aspekty vozniknovenija „gosudarstvennoj školy“*, in: Dagmar HEEG (Hrg.), m*OST 2009. Oesterreichische Studierendenden Tagung für SlawistInnen. Austriacka Studencka Konferencija Slawistyczna. Rakouská studentská konference pro mladé slavisty. München 2011, s. 160–166. TÝŽ, *Tzv. státní škola v ruské historiografii: zachycení jejích počátků a zformování v dobovém odborném tisku*, Slovanický přehled 98, 2012, 5, s. 537–573. TÝŽ, *Z dějin moskevské samosprávy (Boris N. Čičerin)*, in: Michal PRZYBYLSKI – Josef ŠAUR a kol., *Podoby a proměny města ve slovanských a vybraných neslovanských kulturách, literaturách a jazycích*, Brno 2013, s. 73–82. TÝŽ, *Za carja i protiv něgo. Boris N. Čičerin kak storonnik pravovogo gosudarstva i protivnik radikalizma*, Novaja rusistika 7, 2014, 1, s. 125–137. TÝŽ, *Druhý život Borise N. Čičerina: přišel již čas na syntézu?* in: Michal PRZYBYLSKI – Josef ŠAUR a kol., *Mladá slavistika: Současné trendy ve výzkumu slovanských literatur, jazyků a kultur*, Brno 2014, s. 119–134. TÝŽ, *Hodnotové uchopení práva a mravnosti (B. N. Čičerin versus V. S. Solovjov)*, in: Josef DOHNAL (ed.), *Revitalizace hodnot: Umění a literatura II*. Brno 2015, s. 91–96. TÝŽ, *Ruský liberalismus – mezi politickým programem a hodnotovým systémem (na příkladu B. N. Čičerina)*, in: Ivo POSPÍŠIL – Miloš ZELENKA – Anna ZELENKOVÁ (eds.), *Aktuální problémy současné slavistiky: (jazyk – literatura – kultura – politika)*. Brno 2015, s. 461–467.